

комуніста", який боровся із ворогами революції і "самовіддано працював під керівництвом Дзержинського у лавах НК та ОДПУ" [3, арк. 2].

Розглянувши матеріали попередньої справи, Верховний суд СРСР постановив – вирок Військової колегії Верховного суду СРСР від 15 липня 1937 р. щодо А.А. Небія скасувати і справу проти нього у кримінальному порядку провадження припинити за відсутністю складу злочину [3, арк. 27–29]. Однак навіть тоді родині не повідомили всіх обставини смерті А.А. Небія, вказавши лише, що він помер 2 грудня 1938 р., відбуваючи покарання. Урешті, 24 травня 1990 р. А.А. Небія було остаточно реабілітовано (посмертно) і Постановою президії контрольно-ревізійної комісії Київської міської організації Компартії України відновлено серед членів. У документі також йшлося, що рішення про реабілітацію А.А. Небія надіслати для "ознайомлення комуністів парторганізації Інституту економіки АН УРСР і для Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та до КДБ УРСР" [3, арк. 86]. Це був заключний аркуш у справі А.А. Небія.

Через півтора роки не стало СРСР, пішли в небуття і його організаційні структури, натомість відкрили свої двері закриті колись для дослідницького ока спецслужби бібліотек та архівів. Не став винятком у процесі демократизації та відкритості суспільства і теперішній архів ГДА СБУ, опрацьовуючи фонди якого, заповнюєш очевидні прогалини, хоча б навіть півторарічної історії НАН України у другій половині 1930-х рр., свідченням якої є діяльність у структурах її минулого А.А. Небія. Дослідження життя та творчості вченого лише сприятиме об'єктивному висвітленню вітчизняної історії.

R. Martseniuk, PhD in History, post-doctoral fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Список використаних джерел:

1. Шліхтер О.Г. ВУАМЛІН та його завдання / О.Г. Шліхтер // Більшовик України. – 1931. – № 21–22. – С. 61–70.
2. Архівні фонди установ Національної академії наук України: путівник / авт.-упоряд. Л.М. Яременко, О.В. Березовська, О.В. Січова. – К., 2008. – 448 с.
3. Галузевий державний архів, ф. 6 "Фонд припинених кримінальних справ", спр. № 32420-фп "Слідча справа № 123 контрреволюційної "право-лівацької" терористичної організації на Україні за звинуваченням Небія Анса Андрійовича".
4. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: у 2 кн. – Кн. 1: 1936–1947 / відп. ред. В.А. Смолий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 630 с.
5. Шевчук С. Становлення академічної школи української суспільної географії (1918–1964 рр.) / С. Шевчук // Історія української географії. – 2015. – Вип. 31. – С. 12–23.
6. Шевченко Л. Справа "Контрреволюційної троцькістської терористичної організації на Україні" (1937–1938 рр.) / Л. Шевченко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (зб. наук. ст.). – 2008. – № 35. – С. 167–173.

References:

1. SHLIKHTER, O.H. (1931) VUAMLIN ta yoho zavdannia. *Bilshovyk Ukrainy*, 21–22, p. 61–70.
2. YAREMENKO, L.M., BEREZOVSKA, O.V., SICHOVA, O.V. (ed.) (2008) *Arkhivni fondy ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Putivnyk*. Kyiv: s.n.
3. Haluzevyi Derzhavnyi Arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy, f. 6 "Fond prypynenykh kryminalnykh sprav", spr. № 32420-fp "Slidcha sprava № 123 kontrrevoliutsiinoi "pravo-livatskoi" terorystychnoi orhanizatsii na Ukraini za zvyynuvachenniam Nebija Ansa Andriiovycha", 126 ark.
4. SMOLII, V.A. (ed.) (2011) *Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Dokumenty i materialy. 1936–1991*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, vol. 1.
5. SHEVCHUK, S. (2015) Stanovlennia akademichnoi shkoly ukrainskoi suspilnoi heohrafi (1918–1964 rr.). *Istoria ukrainskoi heohrafi*, vol. 31, p. 12–23.
6. SHEVCHENKO, L. (2008) Sprava "Kontrevoliutsiinoi trotskistskoi terorystychnoi orhanizatsii na Ukraini" (1937–1938 rr.). *Istoria Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty (zbirnyk naukovykh statei)*, vol. 35, p. 167–173.

Надійшла до редколегії 29.11.17

AN UNKNOWN LATVIAN TRAIL IN THE REPRESSED UKRAINIAN ACADEMIC HISTORY: A.A. NEBII (1899–1937)

In the article, based on the materials of the Branch State Archive of the SSU, the author analyzes the life and creative path of the senior scientist of the Institute of Economics of the Academy of Sciences of the USSR, the Latvian Ans (Hans) Nebii (1899–1937). The materials of the archives, as well as the person of the research, were first introduced into scientific circulation. This will not only allow supplementing the biographical component of academic science in Ukraine, but it also confirms the breadth of the repression of the Soviet totalitarian system.

Key words: A. A. Nebii, Institute of Red Professors, VUAMLIN, Institute of Economics of the Academy of Sciences of the USSR, repression.

УДК 94 (477) (092) "1888/1941" Старицька-Черняхівська Людмила

Л. Могильний, д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.135.4.06>

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

Проаналізовано життєвий шлях і суспільно-політичну позицію відомої української письменниці та громадської діячки Людмили Старицької-Черняхівської. Досліджено причини і напрями її активної культурно-освітньої та суспільно-політичної діяльності з кінця XIX ст. до її арешту у зв'язку із судовим процесом "Спілки визволення України", що стосуються свідомих виявів національної позиції в різноманітних життєвих ситуаціях. Л. Старицька-Черняхівська з юного віку приєдналася до громадського руху. Вона стала активним учасником різноманітних культурницьких і громадських об'єднань, які своєю діяльністю сприяли відстоюванню українських національних інтересів у сфері освіти, культури, видавництва газет, журналів, книг, ознайомленню громадськості з найновішими творами українських літераторів. Під час Першої світової війни Л. Старицька-Черняхівська допомагала українцям як медсестра в госпіталі, посланець від українців Наддніпрянщини до висланих до Сибіру галичан, активно брала участь у створенні притулків для біженців тощо. Встановлено, що саме в цей час завершилося формування її світоглядних переконань та національних ідеалів, яким вона не зрадила до кінця свого життя.

Розглянуто громадсько-політичну й окремі культурно-освітні напрями діяльності Л. Старицької-Черняхівської, висвітлено її роботу в 1920-х рр., розкрито проведення слідства, засудження та її подальшу долю. Діяльність Людмили Старицької-Черняхівської стала одним із виявів політичної недосвідченості та невпевненості тогочасного українського політикуму й інтелігенції в послідовному відстоюванні українських інтересів.

Ключові слова: Старицька-Черняхівська Людмила, ТУП, Українська Центральна Рада, Братство української державності, Спілка визволення України.

XIX ст. подарувало Україні чимало представників творчої інтелігенції, які активно залучилися до національно-визвольного і культурно-освітнього руху. Діяльність українців у другій половині XIX – першій половині

XX ст. є однією із найяскравіших сторінок історії України. Серед плеяди активних діячів українського руху варто відзначити Людмилу Старицьку-Черняхівську з відомої родини Старицьких. Дослідження її внеску в

розвиток, становлення і діяльність українського руху – одна з актуальних тем цього часу. Аналізуючи біографії таких людей, ми повніше зможемо описати і проаналізувати всі аспекти української історії XIX–XX ст.

В українській зарубіжній історіографії дотепер відомо лише кілька праць, присвячених Л. Старицькій-Черняхівській. Серед них роботи А. Коцура [3], З. Мірни [5], Н. Пазюри [6], О. Чуприни [9] та ін. Суспільно-політична діяльність Л. Старицької-Черняхівської раніше аналізувалася переважно на основі її літературних творів. У теперішній час з'явилася можливість, у зв'язку із ширшою доступністю архівних матеріалів, детальніше відповісти на питання про переконання цієї видатної особистості.

Завдання статті полягає в аналізі наявних наукових й архівних матеріалів, що надають можливість розкрити ідеали та переконання Л. Старицької-Черняхівської, які сформувалися і відстоювалися впродовж першої третини XX ст.

Людмила Старицька-Черняхівська народилася в 1869 р. в родині одного з "піонерів українського руху" М. Старицького. За спогадами, з восьмирічного віку в неї пробудилася національна свідомість, що виявилася у двох почуттях: любові до своєї нації – "оганьбленої та пригнобленої" – і ненависті до тиранів [1, арк. 11]. "Моя молодість та й більша частина мого життя минули за часів російського царату, коли лише слово "українець", сама фактура українського слова, вважалася злочинною" [1, арк. 83]. Перша боротьба українців розгорнулася за право існування нації – власне кажучи, ця боротьба була спрямована на відстоювання соціальних і національних вимог українців. Інтелекція виступала своєрідним захисником таких інтересів. "Боротьбу доводилося вести не тільки з урядом, а й з усім громадянством: зрусифікованим і ретроградним українським дворянством, і з російським громадянством не тільки в масі, а й із найрафінованішими представниками думки – Белінським, Тургенєвим, з представниками преси, літератури і т. п." [1, арк. 83]. Боротьба за право національного самовизначення стала найгострішим стимулом життя. Л. Старицька-Черняхівська в репресивних умовах царської Росії брала активну участь і навіть сама організовувала окремі угруповання.

Л. Старицька освіту здобула в київській приватній жіночій гімназії В. Ващенко-Захарченко. У 1888–1893 рр. була активним учасником літературного гуртка "Плеяда". Із заснуванням у 1895 р. у Києві Літературно-артистичного товариства входить до його правління, допомагає організовувати літературно-художні і наукові вечори, присвячені історії та культурі українського народу. Бере активну участь у роботі "Історичного товариства Нестора-літописця" в Києві, "Наукового товариства імені Шевченка" у Львові та інших об'єднаннях і товариствах [3].

Під час революційних подій 1905 р. Л. Старицька-Черняхівська брала участь у мітингах і демонстраціях, засіданнях політичних гуртків, у своїй домівці переховувала євреїв від погромів [8]. Згодом вона увійшла до складу Української демократично-радикальної партії, а потім – Товариства українських поступовців [1, арк. 11]. Належала до Президії ТУП, була членом Українського наукового товариства, редактором "Літературно-наукового вісника", спочатку членом Президії, а згодом і головою Українського клубу [1, арк. 83].

З 1912 р., після смерті М. Лисенка, Л. Старицька-Черняхівська разом із сестрою Марією керувала роботою київського літературно-мистецького клубу "Родина", плідно співпрацювала з галицькими літературними

періодичними виданнями "Зоря", "ЛНВ", "Життя і слово", працювала в київській газеті "Рада" [3].

За словами Л. Старицької-Черняхівської, під час Першої світової війни її оточення належало до так званих "пораженців", які згодом вирішили ставитися до справ війни "цілком пасивно" [5]. Вона відстоювала думку про доцільність у таких умовах активно поширювати мету і завдання ТУП серед населення України. Після тривалих дебатів було створено "Общество помощи жертвам войны Юга России", що займалося допомогою жертвам війни, організувало українські госпіталі, притулки для дітей біженців, створило комітет допомоги галичанам. Людмила Михайлівна працювала також сестрою милосердя у військовому шпиталі. Усі ці заклади цілеспрямовано агітували серед українців, сподіваючись на пробудження національної самосвідомості і самопізнання, а також "реального рятування українського активу". Впродовж свого існування "Товариство допомоги жертвам війни" врятувало життя понад 40 тис. засланих галичан. Спеціально для них було організовано так званий "арештний дім", де могли перебувати тисячі біженців із Галичини [5].

У листопаді 1916 р. Л. Старицька-Черняхівська об'їхала всю Сибір і Поволжя, де розшукувала висланих галичан і допомагала їм матеріально. У госпіталі представники ТУП роз'яснювали українське питання та виступали за негайне припинення війни. У притулках для біженців вели агітацію серед молоді і, за спогадами Л. Старицької-Черняхівської, багато із цих вихованців стали громадськими діячами і "носіями української культури, по селах учителями, по містах робітниками в різних галузях життя" [1, арк. 83–84]. На її думку, у цей період часу вона "завжди була "солдатом" у нашій армії і ніколи не бажала займати місця керуючого". З такими переконаннями вона увійшла в революційне життя "і віддалася справі революції, як то належить солдатові" [1, арк. 84]. Повертаючись назад до Києва, у Москві зустрічалася з М. Грушевським і В. Винниченком та із представниками української громади в редакції журналу "Украинская жизнь" [4, 3].

У 1917 р. Л. Старицьку-Черняхівську було обрано до новоствореної Української Центральної Ради. Вона виконувала різні обов'язки – брала активну участь у створенні перших українських гімназій, в агітації по селах і повітових містах, увійшла до складу УПСФ на чолі із С. Єфремовим. У квітні 1917 р. увійшла до складу Малої ради. Людмила Михайлівна брала активну участь у появі українських установ, підготовці та написанні постанов, розпоряджень, відозв Центральної Ради, проголошенні її перших універсалів. У травні 1917 р. вона стояла біля витоків заснування Товариства (комітету) "Український національний театр", входила до його президії [3].

Із царських часів вона вважала своїм державним ідеалом створення незалежної української держави, з "усіма вольностями" – свободою слова, совісті, всенародних виборів, наділення селян землею, забезпечення прав національних меншин [1, арк. 11, 12, 84]. Зважаючи на політичну ситуацію, Л. Старицька-Черняхівська сприймала ідею федерації як перехідну ланку для молоді недосвідченої держави на шляху до самостійності. У період УЦР вона як учасниця українського державотворчого процесу намагалася піднімати національну свідомість серед населення, із цією метою брала участь у законодавчій діяльності, їздила читати лекції по населених пунктах Київщини і Полтавщини [1, арк. 11].

У 1917–1919 рр. до українського руху приєдналося дуже багато "неофітів і щиро переконаних і тих, що сподівалися одержати в новій течії громадського життя ті

блага, що вони втратили у водовороті революції". Такі люди, не загартовані в боротьбі, у кризових ситуаціях, відразу втрачали віру і сіяли паніку. Так було і з українським рухом у перші роки після політичного краху будь-якої влади. Л. Старицька-Черняхівська вважала своїм завданням "розневірити надію в суголосних мені елементах, зірвати усталість, збудити віру в ідею самостійної України і віру у свої власні моральні сили" [1, арк. 86].

Різно негативно вона поставилася до приходу до влади П. Скоропадського, вважаючи, що навколо гетьмана "скублилася російська монархічна чорна сотня" і його обрання не відповідає українським історичним традиціям. Під час відвідань П. Скоропадським Українського клубу в Києві Л. Старицька-Черняхівська зауважила у своєму "Привітанні", що раніше в Україні гетьмана обирали загальнонародним способом, а не "купкою самозваних невідповідальних і темних осіб" [1, арк. 12]. У цей час керівництво УПСФ прийняло рішення залишити всіх своїх представників у владних структурах, тож Л. Старицька-Черняхівська продовжила працювати в Міністерстві освіти [1, арк. 84] й очолювала Український клуб [3].

Після приходу до влади Директорії, багато представників української інтелігенції – "мудреців", як їх називає Л. Старицька-Черняхівська – записувалися в різні посольства, щоб швидше виїхати за кордон, вона ж вирішила залишитися в Києві. Працювала в Міністерстві народної освіти, потім у Дніпросоюзі і проводила далі свою культурницьку роботу [1, арк. 84; 5].

У 1919 р., зі вступом до Києва більшовиків, Л. Старицька-Черняхівська, як колишня учасниця УЦР, побоювалася репресій з боку нової влади. У тодішніх газетах більшовики закликали населення повідомляти про усіх, хто підтримував УЦР і Директорію [1, арк. 12]. У період військових дій, "часів кривавого терору, голоду, холоду, темряви і хвороби" життя було неможливим і режим, що не гарантував громадянину найменших форм спокійного життя, не видавався тривалим [1, арк. 19]. Наприкінці серпня 1919 р. до Києва увійшла денікінська армія і виявила "свою україножерську політику" через побиття людей на вулицях і різні насильства [1, арк. 12]. З вересня 1919 р. до травня 1920 р. Л. Старицька-Черняхівська змушена була проживати в Кам'янці-Подільському, оскільки зауважувала, що "не могла ніколи піти на емігрантське життя і волю краще голодати на своїй землі з своїм народом, ніж жити на ласкавому хлібі в багатих сусідів" [1, арк. 12]. Стала співзасновницею й заступником голови Національної ради українських жінок у Кам'янці-Подільському [3]. "Ми провели зиму в Кам'янці, зайнятого в той час польською армією. То був один з найтяжчих періодів життя, життя емігрантів на своїй і не своїй землі" [1, арк. 49]. З першою можливістю повернулася до Києва... "Коли поляки, а разом з ними й українське військо виступили з України, – сила українського громадянства подалася за ними, я залишилася в Києві" [1, арк. 84].

Поразка Директорії, зайняття Києва військами А. Денікіна, а потім більшовиками, справили "на всіх відомих українців, себто тих, хто додержувався програми УНР, гнітюче враження" [1, арк. 49]. Ці роки відомі браком елементарних умов для виживання: відсутність світла, води, дефіцит хліба, одягу, неможливість знайти роботу. Потрібно було витратити багато зусиль, щоб "підтримати своє існування". У такому становищі перебувала вся родина Л. Старицької-Черняхівської – її мати, дочка і "сила безнадійно бідних, непридатних до праці родичів". Її чоловік ходив зі своїми товаришами по дворах і полях дрова, їздив на лісозаготівлю, практикував по селах, але того було мало [1, арк. 84–85]. "Перші

місяці був тільки відчай, українські сили були розпорознені, одні переходилися, другі подалися в еміграцію, треті боролися з останніми силами, щоб забезпечити собі можливість матеріального існування. До останніх належала і я" [1, арк. 49].

У 1920-ті рр. Л. Старицька-Черняхівська перебивалася випадковими заробітками, перекладала лібрето опери "Аїда", "Ріголетто", "Фауст", "Чіо-Чіо-Сан". Багато сил та енергії віддавала театральній справі: започаткувала нові трупі, очолила Драматичну секцію Дніпросоюзу, займалася режисурою. Не полишала й писати нові твори. Створила бурлескну п'єсу "За двома зайцями", дія якої відбувалася в період непу. Під впливом листування з Д. Яворницьким написала сценарій про руйнування Запорозької Січі. Багато працювала в бібліотеці ВУАН. Входила до літературної спілки "Гроно" [3].

За спогадами Л. Старицької-Черняхівської, вона два роки і вісім місяців працювала як майстриня-шпудлярка у Києві на трикотажній фабриці Вукоопспілки. Робота була важкою, а маючи на увазі ще й домашню працю і догляд за немічною матір'ю, зрозуміло, що часу залишалося небагато. Коли здоров'я не дозволило працювати на фабриці надалі, вона діставала собі переклади, займалася "літературною ремісничою роботою, тому що її п'єси сучасні театри "не грають та й більшість їх заборонено" [1, арк. 38, 85]. Згодом "Книгоспілка" запропонувала їй кілька перекладів, також запросили працювати в Український Червоний хрест. Л. Старицька-Черняхівська "охоче пішла на ту роботу", її завданням була організація допомоги у в'язницях, притулках для біженців, участь у комісії з розподілу допомоги родинам емігрантів і взагалі українським сім'ям, з якими "трапились якісь великі матеріальні катастрофи". Комісії фінансами активно допомагали діячі кооперативного руху. Її очолював П. Могилянський, скарбником був Голоскевич, рядовими учасниками були П. Стебницький, Піддубний і Л. Старицька-Черняхівська [1, арк. 85].

За спогадами, вона могла організувати тільки "малі справи, але серед тої порожнечі вони все таки дещо справили". Організовувала прилюдні вечірні літературні читання при ВУАН. Це було перше місце, де могло зібратися розпорознене українське громадянство. Збиралося багато молоді, зачитувалися твори патріотичного напрямку, і "вони доходили до серця молоді". Літератори читали свої твори, слухали твори інших авторів, обмінювалися думками, в обговоренні брав участь кожен із присутніх. На тлі убого життя "це вже була смужка світла". Вона дала ідею і частково організовувала літературні чаювання в Академії наук у приміщенні ВБУ, на них збиралося теж багато людей. Невеличкий концерт, декламації, проникливі промови давали людям можливість гуртуватися, порозумітися езопівською мовою, обмінюватися думками" [1, арк. 49, 86].

Першою громадською організацією, що була створена в Києві, стало видавництво "Слово". Організаційні збори відбулися у приміщенні Дніпросоюзу, на них збиралося багато учасників. Було прийнято статут видавництва і сформовано президію, до складу якої обрано й Л. Старицьку-Черняхівську. Президія регулярно збиралася у помешканні редакції "Слова". Робота не обмежувалася видавничими справами, на порядку денному порушувалися й інші дотичні питання поточного життя, обговорювалися і політичні теми, зокрема повернення українців з еміграції. До того періоду (1922) належать і засідання в кабінеті С. Єфремова у ВУАН із приводу його можливого вислання за кордон. "Не знаю чи слова справляли враження на присутніх, але думок своїх я не

ховала" [1, арк. 49–50, 85]. Незважаючи на те, що 1920–1923 рр. були роками безнадії, біля видавництва організувалися "культурні українські сили", які обмірковували питання поточного життя, і то створювало враження, що люди "зкидають із себе літературний сон і починають вірити в можливість культурної праці на здійснення ідеї, що об'єднувала [...] більшість з нас" [1, арк. 64].

Однак згодом "життя увійшло в береги: минули часи кривавого терору, почали скасовувати несправедливі правові норми, настала можливість заробітку і зрештою було оголошено українізацію, вона вкоренилася і дала здорові парості. Відношення людей до влади перемінилося. Перемінилося воно тому, що на наших очах ми бачили еволюцію в розширенні громадянських прав" [1, арк. 19].

За спогадами Л. Старицької-Черняхівської, випадково складені літературні вечірки при ВУАН закінчилися і натомість організувалося по вівторках літературне товариство при першому відділі, на якому зачитували реферати. Вона виступала з доповідями: "Спогади про Лесю Українку", "Про Лисенка", "Про Антоновича – Кониського", про нову драму у Франції і Німеччині тощо. У кожен виступ у той чи інший спосіб Л. Старицька-Черняхівська вклала свої ідеї – патріотизму і самостійної України [1, арк. 50].

Зважаючи на знайомство Л. Старицької-Черняхівської через свою дочку з представниками німецького консульства в Києві – консулом Зомером і секретарем консульства Вольним, вона намагалася "показати, що в Україні є українці старшого віку солідні, інтелігентні, освічені" [1, арк. 59]. У 1929 р. Л. Старицька-Черняхівська познайомила консула із С. Єфремовим, Моргулісом та А. Ніковським.

На думку Л. Старицької-Черняхівської, українізація та освіта закладуть можливості для формування чисельної української інтелігенції. Ця інтелігенція не зрадить свого народу, як зрадила його свого часу, перетворившись у російське дворянство з козацької старшини. Нова українська інтелігенція разом з "усім українським народом втілить в життя споконвічні ідеали українського народу, що відбулися в організації Запорозької Січі чотириста років тому: воля, народоправство, виборне начало, рівність всіх націй і всіх членів організацій" [1, арк. 44 зв.]. Народ, відчувши свою національну силу, згодом побажає свого повного самовизначення, а це "неможливо без власної державності", і коли на той час існуватимуть держави – Україна побажає бути самостійною державою, або самостійною федеративною одиницею [1, арк. 20, 44 зв.]. Цей самий український народ, освічений і національно свідомий, зрозуміє, що тільки власна самостійна держава забезпечує народу добробут і волю, і тільки тоді піде він на будь-яку федерацію із сусідами, коли зможе виголосити формулу Люблінської унії: "яко рівні до рівних, а вільні до вільних" [1, арк. 45]. "Думка про самостійну Україну була провідною думкою мого життя і, звичайно, в міру своїх сил і можливості я прагнула до її здійснення" [1, арк. 43].

До радянської влади Л. Старицька-Черняхівська ставилася з обережністю, окремі гасла поділяла, інші рішуче відкидала, зокрема критикувала "диктатуру пролетаріату", "панування одного класу над іншими", засуджувала наявність смертної кари [1, арк. 12–13]. У своїх спогадах вона зазначала, що відстоює "завжди волю слова, право кожного висловлювати свої думки незалежно від того, до якої партії він належить", недоторкане право совісті кожного громадянина, право кожного визнавати або не визнавати релігію, не поділяла думок більшовиків про боротьбу з релігією примусовими засо-

бами. На відміну від тодішньої влади, вважала право власності одним із головних у суспільстві. Вважала, що соціалізм тільки тоді цінний для людей, коли забезпечує "щастя і волю всім громадянам, а не одній групі, не одному класу" [1, арк. 13, 44 зв.].

На думку Л. Старицької-Черняхівської, Україна, пригнічена 250-літнім пануванням російського царату, не надбала необхідних для розвитку "культурних вартостей". Першим завданням інтелігенції була, є і буде культурна праця. "Особисто ж, щодо мене, я вважаю за краще, в міру моїх можливостей, працювати на придбання Україною "культурних вартостей", ніж бути статистом у непевній політичній організації" [1, арк. 45]. Через бажання бачити Україну самостійною державою "своїм завданням я вважала збудження цієї думки в осипаному громадянстві, а засобом до того була моя літературна діяльність, мої публічні виступи. Зрозуміло, що і в гурті моїх близьких приятелів я не крилася зі своїми думками, ми обмірковували їх, але завжди, оскільки я пам'ятаю, погоджувалися на тому, що головний шлях до того, шлях еволюції, шлях збудження самопізнання мас, і головне шлях надбання культурних вартостей, без яких не можна і братися до відбудовування самостійної держави" [1, арк. 64].

Як зауважувала Л. Старицька-Черняхівська під час допиту в ДПУ 20 січня 1930 р.: "це мої думки, це мої ідеали. Я з ними не крилася, як ось не криюся і зараз, добре відаючи, що за кожне тут зазначене слово муситиму відповідати і відповідати серйозно" [1, арк. 13]. "Не можуть же люди культурні балакати тільки про горілку, оповідати масні анекдоти, або полоскатися в плітках: нема тієї держави і тієї доби історичної, хоч би й за часів Анни Іоанівни або Миколи I, коли б люди не дозволяли собі обмінятися і думками" [1, арк. 13].

Саме для обміну думками в колі друзів Л. Старицька-Черняхівська ініціювала регулярні вечірки для своїх знайомих і родичів у себе вдома. "Я зустрічалася з ними як зі своїми добрими приятелями і на вечірках у себе і в родині Єфремова, а не як із членами організації" [1, арк. 43]. Зібрання відбувалися щодругої суботи і складалися з українських літераторів "старшої і молодшої генерації". На ті часи ще не було журналів, ледве виживали видавництва, а тим часом кожен літератор бажав почути враження від своїх творів, "одержати стимул до дальшої праці". Справи еміграції і Галичини завжди цікавили оточення Л. Старицької-Черняхівської. Учасники літературних вечорів збиралися разом і намагалися "не торкатися політики", оскільки кожен із них міг дотримуватися різних політичних поглядів. Згодом вечірки перервали, коли з'явилася можливість проводити прилюдні виступи літераторів у ВБУ. Л. Старицька-Черняхівська завжди свої теми читала в себе у невеликому колі однодумців. Загалом подібних виступів написано було п'ять: реферати "Кармелюк", "Напередодні", "Останній сніг", "Мазепа" і п'єса "Право на життя" [1, арк. 86]. На думку Л. Старицької-Черняхівської, п'єсу не подавали до цензури, оскільки вона не могла бути надрукована через свій зміст [1, арк. 87].

Як згадувала Л. Старицька-Черняхівська: "То ж рік природна і в моїй хаті вони завжди дебатовалися. Журили всіх розбрат, гризня межі різних емігрантських угруповань, а також відірваність емігрантів від галичан" [1, арк. 58].

Під час конфлікту К. Студинського і С. Єфремова Л. Старицька-Черняхівська, зважаючи на повагу до С. Єфремова, вирішила його підтримати. Лист К. Студинського у газеті "Діло" "мене обурив, особливо в

тій частині, де він писав, що Єфремов єднається з російською професурою, аби не пустити до Академії українських наукових діячів", тому визнавала, що залишити без відповіді таке ганебне звинувачення не потрібно; не заперечувала, щоб відповідь була надрукована в "Ділі". Вислухавши лист-відповідь С. Єфремова, вона зробила кілька зауважень, пов'язаних із надто емоційними формулюваннями, які вона пропонувала усунути або пом'якшити, оскільки потрібно було "уникнути того роздратованого і в деяких виразах навіть негідного ученого тону і нетактовних збочень від головної теми" [1, арк. 72].

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. письменниця та її рідні зазнають гоніння і переслідувань. У 1929 р. Людмилу Михайлівну і Олександра Григоровича заарештовують, звинувативши в належності до антирадянської організації. Черняхівських відправляють із Києва до Харкова, де до суду, під час слідства (майже півроку), вони сиділи в камерах ізолятора ДПУ на Холодній горі. Подружжя мужньо й гідно витримало слідство та й сам процес. Л. Старицька-Черняхівська була заарештована ДПУ 14 січня 1930 р. як імовірний учасник "контрреволюційної організації під назвою "Спілка визволення України". Перші свідчення вона дала в той же день [1, арк. 1–2]. Допити проводили 15, 16, 19, 20, 23, 27, 28, 29, 31 січня, 4, 7 лютого 1930 р. [1, 2].

Під час допитів Л. Старицька-Черняхівська, відповідаючи на звинувачення слідчих, говорила, що "розмову в тісному колі близьких людей, розмову не систематичну, не маючи жодного характеру прищеплювання або розповсюдження своїх людей і не зву контрреволюційною розмовою. Бо то є обмін думок, а не заходи проти революції", і лояльна людина може залишити за собою право не погоджуватися з тими або іншими заходами влади [1, арк. 13]. "І хоч не займаюсь політикою і не є досвідченою в розгляді політичних ситуацій, я бачила помилки нашого уряду. На мою думку, однією з головних помилок є диктатура одного класу. У часи народних заколотів, диктатура виступала потребою часу, але, коли громадянське життя "ввійшло в береги", така диктатура стає вже зайвою". Вона зауважувала, що "ніколи не могла і не можу погодитися зі смертними карами, що так часто відбуваються в нашій республіці". "Я думаю, що ідея висловлена такими простими словами Шевченка: "в своїй хаті своя правда і сила і воля", стверджуються історією. Кожен народ бажає мати свою окрему державу з причин правових і економічних" [1, арк. 37]. Щодо національної політики УСРР – "... я цілком вітала українізацію, спочатку я не сподівалася на неї, але згодом перевірилася в її великому значенні, я вітала не тільки словом, але й власною участю в українізації опери і т. ін. Але я завжди скаржилася і скаржуся й тепер на страшні цензурні утиски, на заборону моїх деяких літературних творів. Я не погоджуюся з тим на прямом, який взяв тепер український театр, на його обмежений репертуар і цілковите усунення старого репертуару. Я вважала і вважаю, що і стара українська інтелігенція могла б брати більшу участь у побудові українського життя. Що ж до мене особисто, то впродовж цих десяти років похвалитися власним добробутом я не можу. [...] Отже, щоб існувати, я працюю цілі дні, не маючи від такої праці жодного душевного задоволення. Я ніде не служу, не викладаю лекцій, цілком відрізана від громадського життя, тому таке існування задоволення не викликає. Що ж до моїх родичів і моїх знайомих в більшості вони тягнуть злиденне життя і мені доводиться майже всім їм допомагати. Усе це складає невеселу кар-

тину і тому я не могла сказати моїй дочці: "як нам українцям солодко живеться" [1, арк. 38, 49].

У другій частині допиту від 27 січня 1930 р. стався злам у свідченнях Л. Старицької-Черняхівської, вона перестала категорично відкидати існування СБУ і стала пов'язувати її можливу діяльність із зустрічами, які влаштовувала українська інтелігенція у своїх домівках упродовж 1920-х рр.в (зокрема 1926–1929) [1, арк. 45].

У березні 1930 р. в Харківському оперному театрі, ув тодішній столиці Радянської України, розпочався показовий судовий процес над 45 діячами української культури й науки. Їх звинуватили в належності до контрреволюційної організації "Спілка визволення України". У квітні Л. Старицької-Черняхівської і її чоловіку, професору-гістологу Київського університету О. Черняхівському, винесли вирок – п'ять років ув'язнення і ще три – позбавлення прав. За два місяці присуд змінять на умовний. Подружжя засилають до Сталіно (теперішній Донецьк). Там О. Черняхівський став одним із засновників медичного інституту, а його дружина займалася перекладацькою діяльністю. До Києва подружжя повертається в 1935 р. Щоб вижити, Людмила три роки працює на швейній фабриці робітницею. Творів Л. Старицької-Черняхівської в цей час не друкують. На сцені Київської опери йдуть "Аїда", "Чіо-Чіо-сан", "Ріголетто" в її перекладах, але дирекція вирішила не платити гононарів письменниці. Вона подала до суду і змусила виплатити належну їй плату.

В останні роки життя Л. Старицька-Черняхівська працювала над спогадами про своє життя і людей, з якими жила, співпрацювала і зустрічалася. Остання її праця називається "Відгуки життя". 8 січня 1938 р. представники НКВС заарештували її єдину доньку – Вероніку, поетесу, перекладачку з французької, англійської, іспанської, німецької мов. Як колишню дружину німецького банкіра Т. Геккена, її звинувачують у шпигунстві на користь Німеччини. За постановою "трійки" її засудили на 10 років в'язниці із суворою ізоляцією. ГУЛАГ знищив свою жертву. Від катувань і знущань вона збожеволіла, а потім пропала без сліду.

Із туги помирає професор О. Черняхівський. Важке горе не минає безслідно для Людмили Михайлівни, призвівши до її трагічної загибелі в таких складних обставинах. Л. Старицька-Черняхівська пише листи до Сталіна, Ворошилова, Калініна, комісії про помилування при Верховній Раді СРСР. Роздобувши список жіночих політизоляторів, вона надсилає туди продуктові посилки. Одна з них не повернулася із Томська. Вирішивши, що її донька перебуває там, 72-річна письменниця виїжджає до Сибіру. Мати ніколи не дізналася, що насправді її Рони вже понад два роки не було серед живих. Вероніку Черняхівську розстріляли за постановою трійки при Київському НКВД 22 вересня 1938 р. [9].

20 липня 1941 р., коли тривала війна, точилися жорстокі бої і Червона армія відступала, 73-річну письменницю знову заарештували представники НКВС. Разом із сестрою Оксаною, академіком-сходознавцем А. Кримським і ще кількома людьми вивозять вантажним авто до Харкова, а звідти гонять етапом пішки у Валуйки. Потім кидають у "телятник", набитий в'язнями, й везуть за Волгу до м. Акмолинська (Казахстан). По дорозі, без води, їжі, світла, письменниця померла. На казахській землі тіло Людмили Михайлівни чекісти викинули в степу [3].

Точна дата і місце смерті Л. Старицької-Черняхівської невідомі, вона була реабілітована посмертно. 11 серпня 1989 р. пленум Верховного суду УРСР

скасував вирок у справі "СВУ", у тому числі і щодо Л. Старицької-Черняхівської, і справу припинив за відсутністю складу злочину [6, 7].

Найкраще характеризують Л. Старицьку-Черняхівську слова З. Мірни: "Це була жінка письменниці, громадська діячка, артистка і до того ж "цілий чоловік", була ним не "хоч хвиличку", як каже Франко, а завжди, в усіх обставинах життя. Знала я багато жінок і не тільки українських, а й з міжнародних кругів, серед них були світлі, незабутні постаті, чисті, ідейні. Але така жінка, як Людмила Черняхівська, була в нас одна. І ми з гордощами можемо ствердити, що не кожна нація може пишатися подібною жінкою" [5].

Таким чином, аналізуючи культурно-освітню, громадсько-політичну, літературну діяльність і слідчі матеріали, можна повноцінно розкрити суспільно-політичні погляди Л. Старицької-Черняхівської. З 1888 р. вона під впливом домашньої освіти в патріотично налаштованій родині М. Старицького сформувала основні напрями своїх переконань. Наступна активна діяльність у різноманітних наукових і культурницьких організаціях сприяла уточненню та кристалізації її поглядів. Зокрема, це робота у Київському артистичному товаристві, Київській "Просвіті", товаристві "Родина", Товаристві українських поступовців, Українській Центральній Раді та інших організаціях й об'єднаннях українців. Під час слідства у справі "Спілки визволення України" Л. Старицька-Черняхівська належить до того невеликого кола людей, які не відмовилися від своїх ідеологічних переконань і не намагалися приховати їх від влади більшовиків. Доля Л. Старицької-Черняхівської надає нам відповідь, чому радянська влада намагалася очорнити і підірвати авторитет представників української інтелігенції, оскільки саме такі люди справді були совістю українського народу, їм довіряли, до їхньої думки прислухалися. Надзвичайно перспективними є подальші комплексні дослідження переконань Л. Старицької-Черняхівської із залучення ширшого кола архівних та інших матеріалів.

Список використаних джерел:

1. Галузевий державний архів СБ України, м. Київ, ф. 13 "Колекція друкованих видань КГБ УРСР", спр. 67098 фп "Спілка визволення України", т. 60 "Л. Старицька-Черняхівська", 103 арк.
2. Там само, т. 61 "Л. Старицька-Черняхівська", 153 арк.
3. Коцур А.П. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна / А.П. Коцур // Діячі науки і культури України: Нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іванюк, В.Ф. Колесник та ін. – К.; Чернівці: Книги-XXI, 2010. – С. 578–581.
4. Мельниченко В. Прапор України на Арбаті [Електронний ресурс] / В. Мельниченко // Спогади Грушевського про Старицьку-Черняхівську. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=QvZOVehpR3IC&pg=PA213&lpg=PA213&dq=старицької-черняхівської&source=bl&ots=9mXzRrtCRL&sig=1PwJn2_8_odWQayOjtzqrb3qfaE&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwi51N2tQIPVAhXmKJoKHZ_zA3A4FBD0AQguMAM#v=onepage&q=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97&f=false [Accessed: 10 September 2017].

L. Mohylnyi, Doctor of History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND POLITICAL VIEWS OF LIUDMYLA STARYTSKA-CHERNIAKHIVSKA

The article analyzes the life path and socio-political views of the famous Ukrainian writer and public figure Liudmyla Starytska-Cherniakhivska. The causes and particularities of her cultural-educational and socio-political activities from the end of the nineteenth century to her arrest in connection with the trial of the Union of Liberation of Ukraine related to the conscious manifestations of the national position in various life situations have been explored. L. Starytska-Cherniakhivska from a young age joined the movement of Ukrainophiles. She became an active participant in various cultural and public associations, which significantly contributed to the defense of Ukrainian national interests in the field of education, culture, publishing of newspapers, magazines, books, and the introduction of the latest works of Ukrainian writers to the general public. During the First World War, L. Starytska-Cherniakhivska helped Ukrainians as a nurse in the hospital, a messenger from the Ukrainians of the Dnieper to the Galicia, who had been deported to Siberia, actively participated in the organization of shelters for refugees and others.

The socio-political and selected cultural and educational activities of L. Starytska-Cherniakhivska have been considered, her public work in 1920's has been highlighted, the particularities of the trial, conviction and her further fate have been revealed. Liudmyla Starytska-Cherniakhivska's activities became one of the manifestations of political illiteracy and uncertainty of Ukrainian politicians and intelligentsia in pursuing a consistent national policy and protecting Ukrainian interests.

Key words: Starytska-Cherniakhivska Liudmyla, TUP, Ukrainian Central Rada, Brotherhood of Ukrainian State, Union of Liberation of Ukraine.

UKEwi51N2tQIPVAhXmKJoKHZ_zA3A4FBD0AQguMAM#v=onepage&q=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97&f=false – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.09.2017.

5. Мірна З. Над могилою Л. Старицької Черняхівської / З. Мірна // Краківські вісті. – 1942. – 30 січ.

6. Пазюра Н.В. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна / Н.В. Пазюра // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 811.

7. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua//ukr/peoples/90430b39d367b9b1/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.09.2017.

8. Українська еліта. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part4/028.htm – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.09.2017.

9. Чуприна О. Людмила Старицька-Черняхівська на допитах спречалася зі слідчими [Електронний ресурс] / Олеся Чуприна. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/liudmila-starickacernyahivska-na-dopitah-sperechalasya-zi-slidchimi/250236> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.09.2017.

References:

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, Kyiv, fond 13 "Kolektsiya drukovanykh vydan KHB URSR", sprava 67098 fp "Spilka vyzvolennya Ukrainy", tom 60 "L. Starytska-Cherniakhivska", 103 arkushiv.
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, Kyiv, fond 13 "Kolektsiya drukovanykh vydan KHB URSR", sprava 67098 fp "Spilka vyzvolennya Ukrainy", tom 61 "L. Starytska-Cherniakhivska", 153 arkushiv.
3. KOTSUR, A.P. (2010) Starytska-Cherniakhivska Liudmyla Mykhailivna. In: Diyachi nauky i kultury Ukrainy: Narysy zhyttia ta diyalnosti / O.V. Danylenko, L.V. Ivanytska, V.F. Kolesnyk ta in. Kyiv: Chernivtsi: Knyhy-XXI.
4. MELNYCHENKO, V. (2004) Prapor Ukrainy na Arbaty [Online]. In: Spohady Hrushevskoho pro Starytsku-Cherniakhivsku. Available from: https://books.google.com.ua/books?id=QvZOVehpR3IC&pg=PA213&lpg=PA213&dq=старицької-черняхівської&source=bl&ots=9mXzRrtCRL&sig=1PwJn2_8_odWQayOjtzqrb3qfaE&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwi51N2tQIPVAhXmKJoKHZ_zA3A4FBD0AQguMAM#v=onepage&q=%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97&f=false [Accessed: 10 September 2017].
5. MIRNA, Z. (1942) Nad mohyloiu L. Starytskoyi Cherniakhivskoyi. Krakivski visti. 30 sichnia.
6. PAZYURA, N.V. (2012) Starytska-Cherniakhivska Liudmyla Mykhailivna. In: Entsiklopediya istoriyi Ukrainy. T. 9. Kyiv: Naukova dumka.
7. Starytska-Cherniakhivska Liudmyla Mykhailivna. Available from: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/90430b39d367b9b1/> [Accessed: 10 September 2017].
8. Ukrayinska elita. Starytska-Cherniakhivska Liudmyla Mykhailivna. Available from: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part4/028.htm [Accessed: 10 September 2017].
9. CHUPRYNA O. (2008) Liudmyla Starytska-Cherniakhivska na dopytakh sperechalasia zi slidchymy. Available from: <https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/liudmila-starickacernyahivska-na-dopitah-sperechalasya-zi-slidchimi/250236> [Accessed: 10 September 2017].

Надійшла до редколегії 03.10.17